

М. А. Балаклицький

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Медіатизація українського протестантизму доби книжкової культури

Балаклицький М. А. Медіатизація українського протестантизму доби книжкової культури. Розвій українського протестантизму XVI — кінця XX століття вкладається в другий етап медіатизації — історію (релігійного) друку. Протягом цього періоду відбувалося звуження тематичного поля комунікації, егалітаризація, заниження вимог «входу» для комунікантів і аудиторії — словом, усунення суспільного статусу реципієнта як умови доступу до релігійної інформації. Аналіз чинників і проявів цього етапу дозволив сформулювати **принцип медіатизації релігійного життя: «насичення релігійної сфери комунікаційними засобами підважує суспільний статус визнаних церков, даючи релігійним меншинам змогу звертатися до інакше недосяжних аудиторій».**

Ключові слова: *медіатизація, протестантизм, журналістика.*

Балаклицкий М. А. Медиатизация украинского протестантизма эпохи книжной культуры. Развитие украинского протестантизма XVI — конца XX века вкладывается во второй этап медиатизации — историю (религиозной) печати. На протяжении этого периода происходило сужение тематического поля коммуникации, эгалитаризация, снижение требований «входа» для коммуникантов и аудитории — словом, устранение общественного статуса реципиента как условия доступа к религиозной информации. Анализ факторов и проявлений этого этапа позволил сформулировать принцип медиатизации религиозной жизни: «насыщение религиозной сферы коммуникационными средствами ставит под удар общественное положение признанных церквей, давая религиозным меньшинствам возможность обращаться к иначе недоступным аудиториям».

Ключевые слова: *медиатизация, протестантизм, журналистика.*

Balaklytskyi M. Mediatization of Ukrainian Protestantism in the Book Culture Epoch. Development of Ukrainian Protestantism in 15 — late 20 century is embedded in the second phase of mediatization — i.e. history of (religious) printing. During this period Ukrainian Protestants' communication gradually egalitarized, removing recipient's social status as a condition of access to religious information. Analysis of factors and manifestations of this phase allowed to formulate the principle of mediatization of religious life: «saturation of religious sphere with communication means attacks the social status of recognized Churches, giving religious minorities the chance to reach otherwise inaccessible audiences».

Keywords: *mediatization, Protestantism, journalism.*

Актуальність роботи полягає у вивченні комунікації релігійних організацій України зі своєю цільовою аудиторією в контексті теорії медіатизації. *Мета* статті — показати шляхи трансформації протестантських церков України під дією каналів комунікації, в першу чергу друкарської технології.

Медіатизація — технічне опосередкування людської комунікації. Першим етапом медіатизації інформаційного обміну є писемність [8–9], другим — друкарство [4], третім — електронна комунікація [2]. Технологічною передумовою медіатизації релігійної сфери є друкарство. Протестантська комунікація на українських теренах укладається в другий етап медіатизації — історію (релігійного) друку.

Друга медіатизація шляхом копіювання біблійного тексту в його друкованій версії

підважила авторитет історичних церков, їх ексклюзивні повноваження на володіння й розуміння Святого Письма. Завдяки книговидавництву протестантські осередки почали прагнути до насичення інформаційної сфери друкованими примірниками Біблії; сприйняття (слухання й пізніше читання) біблійного тексту індивідуалізувалося, ставши, кінець кінцем, особистою практикою. Друкарство як провідний засіб комунікації пояснює спільні риси строкатої картини протестантських рухів на українських землях: тяжіння до раціоналізму, «сектантського» типу церковного устрою, індивідуалістичну свідомість послідовників цієї течії.

Історію протестантської комунікації в Україні відлічуємо з XVI століття, коли виник сам термін «протестантизм». Цей часовий відрізок включав два основні періоди: друкарська комунікація *раннього*

Медіакультура і проблеми соціальних комунікацій

протестантизму тривала з XVI до кінця XVII століття; друкарська комунікація *пізнього* протестантизму припадала на другу половину XIX — кінець XX століття. Ранній протестантизм був епохою пражурналістики, коли відбувався випуск виключно книжок. Пізній протестантизм у XIX столітті використовував брошури й трактати, в тому числі православних видавництв, у XX столітті повністю домінували журнали.

Відмінності між цими періодами пояснюються різницею між магістерською, чи «високою», й народною, або радикальною Реформацією на українських землях. Комунікацію магістерської Реформації характеризували широта поглядів, нахил до екуменізму, терпимість (діячі Відродження висловлювали зневагу до конфесійних розбіжностей [1:27]), використання передових технологій, європейська орієнтація, союз із православними проти католиків, спорадичний захист протестантами прав православного населення Речі Посполитої. Другий період відмітний нижчим інтелектуальним рівнем інформаційного продукту, консерватизмом, нетерпимістю, почерговим зближенням церков із соціалізмом проти державного православ'я, а пізніше навпаки; технологічним відставанням — розпочати мовлення через електронні ЗМІ українські протестанти змогли лише з 1990-х років зі зміною політичного устрою.

Протягом згаданих двох періодів відбувалося поступове звуження тематичного поля комунікації, егалітаризація, заниження вимог «входу» для комунікантів і аудиторії — словом, усунення суспільного статусу реципієнта як умови доступу до релігійної інформації. Обидва періоди характеризувалися соціальною й політичною нестабільністю чи, радше, безвладдям, яке уможливило нетривалі періоди релігійної свободи.

У першому періоді книговидання («в другій половині XVI столітті протестантська література в Речі Посполитій кількісно переважала католицьку» [3:85]) було частиною ширшої культурної програми, котра включала шкільництво, перекладацтво, літературу й науку. Навчальні заклади протестантів були світоглядно ширшими від шкіл інших церков у Речі Посполитій, характеризувалися «присутністю світського

начала» [3:130], давали вищий академічний рівень, аніж католицькі школи, готуючи не тільки священиків, а й діячів політичної й культурної сфери.

Важливу роль відіграли кальвіністи в підготовці польської — Радзивіллової — Біблії (1563), яка спонукала заходи щодо випуску Острозької Біблії (1581). Социніанин В. Тяпинський здійснив переклад Євангелія слов'яно-руською мовою.

Активність православних мирян-українців дозволяє дослідникам говорити про «внутрішню реформаційність українського православ'я» [1:8]. Пропротестантськими явищами в православ'ї науковці називають читання й інтерпретацію світськими особами біблійних текстів, утворення братств як пошук повноцінного общинного життя.

Соціально-психологічною передумовою медіатизації релігійної сфери України є існування активних реципієнтів релігійної публіцистики (книжної та пізніше пресової), які за згаданих умов долучалися до формування верстви протестантських комунікантів. У різний час православні українці вимагали демократизму в церковному житті, зрозумілості богослужіння, участі в церковних відправах нарівні з духовенством. Ці потреби зворотного зв'язку, рівноправ'я, раціональності перетворювали спостерігачів релігійних відправ на активних учасників церковного спілкування, породжували нову потенційну аудиторію релігійної комунікації. Як і в інших національних версіях Реформації, на українських землях біблійний текст (зрозумілою мовою) нерідко поставав центральною ідеологічною основою опору зловживанням церковної ієрархії.

У середині XIX століття традиції активного мирянства заклали основи євангельського пробудження серед селян півдня Російської імперії, їх пошуку святості в православному контексті й *volens nolens* виходу цих активістів за межі православної традиції. «Сектантські» богослужіння не випадково були імпровізованими й високо інтерактивними. Українці люблять церковний спів, а «секти» приваблювали можливістю співати разом. До того ж тодішні селяни «критикували православ'я як ідеологічне

Медіакультура і проблеми соціальних комунікацій

підгрунтя їх поневолення дворянством» [10:59].

Неписьменні селяни будували свої контакти на особистих зв'язках і усному спілкуванні. Інформаційну мережу реформаційних груп православного походження формували мандрівні проповідники, посланці, які пізніше читали соборні послання лідерів руху. Богослужіння будувалися на харизматичних проявах (згадаймо книжні метафори духоборів і мальованців) і усному тлумаченні повчань, піснях і віршах.

Невдовзі релігійні дисиденти засвоїли культуру читання духовної літератури й почали відрізнятися від решти селян найвищим рівнем грамотності. Розкольники «підтримували наявні початкові школи та засновували власні школи. Українські штундисти були першими селянами, котрі створили власну систему релігійної освіти на півдні Російської імперії. Їхні школи були першими в українському селі, що належали самим селянам» [10:223].

Протягом XIX століття зростав доступ селян до релігійної літератури. Прецедентом масового релігійного просвітництва стала діяльність Російського біблійного товариства (РБТ, 1813–1826). Відділення РБТ були створені в Кам'янець-Подільському (1814), в Харкові, Сімферополі та Одесі (1816), у Києві та Володимир-Волинському (1817), в Чернігові та Полтаві (1818). Продавалися окремі видання книг з Єлизаветинської Біблії (1751). У 1858–1876 роках тривала робота Синодальної комісії над перекладом Біблії, якому судилося для наступних поколінь російськомовних християн, а протестантів і поготів, набути статус «канонічного». Товариство заохочення духовно-морального читання (1876–1884) випустило більше 200 популярних брошур при середньому накладі кожної 10.000 примірників [6:93]. Книгоноші привозили духовні видання у віддалені регіони імперії.

На початку XX століття на українських землях виникла протестантська журналістика. Першим журналом був «Баптист», що виходив у 1910–1911 роках у вільнодумній Одесі.

Із середини 1920-х років протестантські журнали виходили на заході (Станіславів, Тер-

нопіль, Рава-Руська, Коломия, Крем'янець) і сході України (Київ, Одеса, Харків). Вихід журналів на території Радянської України було обірвано 1928 року, на Правобережжі ця преса протрималася до 1939 року. Тільки в західній частині України були можливі такі «довгожителі», як «Віра і наука» (14 років виходу), «Післанець правди» (12 років), «Примиритель» (10 років). У Радянській Україні середній час виходу протестантського часопису становив 2 роки (часто неповні).

Із тих пір журналістика усвідомлюється протестантами як неодмінний компонент церковного життя нарівні з місією, благочинством, конфесійною освітою та іншими формами релігійної діяльності. Коли не було легальної змоги для цього, регулярно виникали ерзаці: циркуляри й відкриті листи, словесні кореспонденції при відвідинах проповідниками, гостьові візити, пізніше самвидав.

Після Другої світової війни Комуністична партія взяла курс на легалізацію церков в обмін на їх зусилля щодо покращення іміджу радянської імперії, демонізованого репресіями 1930-х років, шляхом внутрішнього — патріотичного виховання населення — та зовнішнього піару — формування на міжнародному рівні образу СРСР як миротворчої держави. Ініційоване владою об'єднання протестантських церков — Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) — отримало при своєму створенні 1945 року дозвіл на випуск у Москві журналу «Братский вестник», у якому помітним елементом стали вісті з українських громад баптистів і п'ятидесятників.

Із 1960-х років самвидав став головним виявом громадського протесту євангеліків проти війни СРСР з релігією. Основною самвидавною продукцією були книжки: рукописні, виготовлювані на друкарські машинці, розмножувані на саморобних друкарських верстатах.

Із 1970-х років посилилася роль закордонної журналістської продукції через те, що «холодна війна» посилила антирадянські настрої й серед християнських фундаменталістів буржуазних країн. Західні протестанти брали участь у роботі довгохвильових радіостанцій, що мовили на територію СРСР [7] і вправлялись у

Медіакультура і проблеми соціальних комунікацій

майстерності контрабандистів, провозячи книжки, аудіо та відеозаписи.

У кінці 1980-х років міжнародні контакти багатьох церков стали легальними й постійними, у СРСР ринув усе збільшуваний потік безкоштовної літератури з-за кордону — у масі своїй перекладів західних авторів. «Першою ластівкою» невідцензурної комунікації українських протестантів стала заснована 1989 року в Києві баптистська газета «Християнське життя».

Після святкування в 1988 році 1000-ліття хрещення Русі релігійна сфера України вступила в третій етап медіатизації, освоївши електронну комунікацію. Євангельські проповіді стали звичним елементом дротового Українського радіо. Від початку 1990-х років західні проповідники, в основному п'ятдесятницькі, регулярно з'являються на вітчизняному ТБ. Їх українські одновірці-пастори прагнуть просувати відеозаписи своїх виступів на місцеві телеканали. З кінця 2000-х років інтенсивно розвивається протестантський Інтернет.

Тиск електронних медіа вже дозволяє фіксувати зміну релігійної свідомості під їх впливом. У посттоталітарному суспільстві український протестантизм відчув себе в несподіваних умовах. Замість християнського пробудження, викликаного читанням друкованої Біблії, його оточує релятивізм телевізійної культури постмодерну, котрий зараховує релігію до «нерейтингових» тем. Замість єдиної ідеології — релігійної чи антирелігійної — інформаційний простір наповнюють реклама й калейдоскоп приватних думок, відтак, «релігійність як мажоритарних, так і меншинних груп зазнає перебудови, набуваючи форми субкультур» [5:205]. Молодь або дистанціюється від «стадності» церковного життя, або тяжіє до «непротестантських» церков харизматичного штибу, які замість свідомої простоти культивують пишні ритуали, місце богословських побудов займають емоції та дива, сектантське «кучкування» заступлено закликами до загальнохристиянського братання, межі якого із залученням юдейської традиції виходять на міжрелігійний обшир, скромність і працьовитість змінюються у «теології процвітання» пошуком див і споживацтвом.

Наступність етапів медіатизації доводить діалектичну взаємозумовленість комунікаційної технології й релігійної аудиторії (церкви): аудиторія опиралася впливу технології, використовувала її для власних цілей, надавала їй специфічного забарвлення й водночас трансформувалася згідно особливостей цієї технології — в даному разі друкарської.

Висновки. Здійснене дослідження дає змогу сформулювати *принцип медіатизації релігійного життя*: «насищення релігійної сфери комунікаційними засобами підважує суспільний статус визнаних церков, даючи релігійним меншинам змогу звертатися до інакше недосяжних аудиторій». Наряд чи мають рацію техніцисти, які всюди схильні добачати «радикальні зміни під впливом технології». Запровадження останньої не обов'язково революціонує церкву; релігія не дарма є найконсервативнішою сферою суспільства. Однак технологія ефективно варіює конкурентні позиції церков у сприйнятті аудиторій зі слабкою/потенційною лояльністю.

Медіакультура і проблеми соціальних комунікацій

Література

1. Історія релігій в Україні : у 10-ти т. / редкол. : А. Колодний (голова) та ін. Т. 5 : Протестантизм в Україні / за ред. П. Яроцького. — К. : Світ знань, 2002. — 424 с.
2. Ленем Ч. Електронне слово: демократія, технологія та мистецтво / Ч. Ленем. — К. : Ніка-Центр, 2005. — 376 с.
3. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні / В. Любащенко. — Львів : Просвіта, 1995. — 350 с.
4. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: сотворение человека печатной культуры / М. Мак-Люэн. — К. : Ника-Центр, 2003. — 432 с.
5. Миронович Д. Характерні риси та тенденції розвитку релігійної сфери сучасного суспільства: український контекст / Д. Миронович // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. ДонДУУ. Серія : Соціологія. — Т. X. — Вип. 140. — Донецьк : ДонДУУ, 2009. — С. 204–212.
6. Сарычев В. Особенности сектантской религиозной пропаганды среди молодежи / В. Сарычев // Актуальные проблемы научно-атеистического воспитания молодежи. — М. : Молодая гвардия, 1963. — С. 91–97.
7. Bourdeaux M. Religious broadcasting into the Soviet Union / M. Bourdeaux // Religion in Communist Lands. — 1976. — Vol. 4. — [Issue 1](#). — P. 53–54.
8. Ong W. Orality and literacy. The technologizing of the Word / W. Ong. — Routledge, 1982. — 179 p.
9. Ong W. The presence of the Word: some prolegomena for cultural and religious history / W. Ong. — Yale University Press, 1967. — 325 p.
10. Zhuk S. Russia's lost Reformation. Peasants, millennialism, and radical sects in Southern Russia and Ukraine, 1830–1917 / S. Zhuk. — Washington : Woodrow Wilson Center Press ; Baltimore and London : The John Hopkins University Press, 2004. — 457 p.